

The Role of the Quranic Exemplars' Communication Model in Transmitting Religious Concepts

Mohammad Hossein Nazemi Oshni ¹ Zahedeh Rahmanian ²

1. Assistant Professor, Department of Theology Education, Farhangian University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

2. Assistant Professor, Department of Psychology and Counseling Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

Corresponding Email: m.h.nazemi@cfu.ac.ir

 <https://doi.org/10.22034/jksl.2025.504653.1434>

Article History:

Received: 2025-02-12

Revised: 2025-06-04

Accepted: 2025-06-26

Online First: 2025-10-11

Keywords

Modern Sciences,
Communication Skills,
Verbal Communication,
Qur'an and Narrations.

Type of Article:

Research

Abstract: The Holy Qur'an, as the charter of divine guidance, has explained various dimensions of human relations in four axes: relationship with God, with oneself, with others, and with nature. Among these, communication skills hold a special place in the formation of effective and constructive interactions among humans. The present study, titled "Understanding and the Position of Communication Skills of Religious Models (Uswahs)," seeks to explain the characteristics and components of communication in the conduct of the prophets and divine saints based on the teachings of the Qur'an and narrations. The research method is descriptive-analytical-content analysis. The findings indicate that the Holy Qur'an presents communication skills in three domains: relationship with oneself, with God, and with others, and emphasizes elements such as self-improvement, honesty, observance of rhetorical principles, polite speech and behavior, and sincerity of intention. Furthermore, religious models (uswahs), relying on values such as wisdom, forbearance, kindness, justice, and respect for human dignity, have presented a perfect model of effective communication. In contrast to the instrumental and unethical communications of the present era, the Qur'an and the conduct of the Infallibles (AS) emphasize communication based on ethics, rationality, and human nature. Consequently, recognizing and following the communication skills of religious models can pave the way for reforming human relations and cultural reconstruction in contemporary societies.

How to cite:

Nazemi Oshni , Mohammad Hossein ; Rahmanian , Zahedeh . (2026). The Role of the Quranic Exemplars' Communication Model in Transmitting Religious Concepts. *Quran, Culture And Civilization* , 7(1), 87-112.
<https://doi.org/10.22034/jksl.2025.504653.1434>

شناخت و جایگاه مهارت‌های ارتباطی اسوه‌های دینی

محمدحسین ناظمی اشنی^۱

زاهده رحمانیان^۲

<https://doi.org/10.22034/jksl.2025.504653.1434>

مقاله: پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۳-۱۱-۲۴

بازنگری: ۱۴۰۴-۰۳-۱۴

پذیرش: ۱۴۰۴-۰۴-۰۵

انتشار آنلاین: ۱۴۰۴-۰۷-۱۹

چکیده

قرآن کریم به‌عنوان منشور هدایت الهی، ابعاد گوناگون روابط انسانی را در چهار محور ارتباط با خدا، خود، دیگران و طبیعت تبیین کرده است. در این میان، مهارت‌های ارتباطی جایگاه ویژه‌ای در شکل‌گیری تعاملات مؤثر و سازنده میان انسان‌ها دارد. پژوهش حاضر با عنوان «شناخت و جایگاه مهارت‌های ارتباطی اسوه‌های دینی»، در پی تبیین ویژگی‌ها و مؤلفه‌های ارتباطی در سیره پیامبران و اولیای الهی بر اساس آموزه‌های قرآن و روایات است. روش تحقیق به صورت توصیفی تحلیلی محتوایی انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد قرآن کریم مهارت‌های ارتباطی را در سه ساحت ارتباط با خود، خدا و دیگران مطرح می‌سازد و بر عناصری چون خودسازی، صداقت، رعایت اصول بلاغت، ادب گفتار و رفتار و اخلاص در نیت تأکید دارد. همچنین، اسوه‌های دینی با تکیه بر ارزش‌هایی چون حکمت، حلم، مهربانی، عدالت و رعایت کرامت انسانی، الگوی کامل ارتباط مؤثر را ارائه کرده‌اند. در مقابل ارتباطات ابزاری و غیراخلاقی عصر حاضر، قرآن و سیره معصومان علیهم‌السلام بر ارتباطات مبتنی بر اخلاق، عقلانیت و فطرت تأکید دارند. در نتیجه، بازشناسی و الگوگیری از مهارت‌های ارتباطی اسوه‌های دینی می‌تواند راهگشای اصلاح روابط انسانی و بازسازی فرهنگی در جوامع معاصر باشد.

واژگان کلیدی: علوم مدرن، مهارت‌های ارتباطی، ارتباط کلامی، قرآن و روایات.

استناد به مقاله:

ناظمی اشنی، محمدحسین؛ رحمانیان، زاهده. (۱۴۰۵). شناخت و جایگاه مهارت‌های ارتباطی اسوه‌های دینی. فصلنامه قرآن، فرهنگ و تمدن، (۱)۷، ۸۷-۱۱۲.

Doi: <https://doi.org/10.22034/jksl.2025.504653.1434>

m.h.nazemi@cfu.ac.ir

۱. استادیار گروه آموزش الهیات، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

۲. استادیار گروه آموزش روانشناسی و مشاوره، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

مهارت‌های ارتباطی از بنیادی‌ترین مؤلفه‌های حیات فردی و اجتماعی انسان به شمار می‌آید و نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری روابط انسانی، انتقال ارزش‌ها و انسجام اجتماعی دارد (مطهری، ۱۴۰۰، ص ۹۷). توانایی ارتباط مؤثر، نه تنها ابزاری برای تعامل سازنده با دیگران است، بلکه زمینه‌ساز تحقق مسئولیت‌های اخلاقی و اجتماعی در پرتو تعالیم دینی نیز به شمار می‌رود (محسنی، ۱۴۰۱، ص ۱۹۱). از منظر آموزه‌های اسلامی، ارتباط و معاشرت نیکو، بخشی از ایمان و نشانه رشد عقلانی و اخلاقی انسان است. قرآن کریم و سنت پیامبران الهی، با نگاهی ژرف به ابعاد ارتباط انسانی، اصولی را برای گفت‌وگو، همدلی و تعامل مؤمنانه ارائه کرده‌اند (علق: ۱؛ قلم: ۱).

در متن وحی، واژه‌هایی چون «قول»، «بیان» و «کلام» نه صرفاً به‌عنوان ابزار سخن گفتن، بلکه به‌منزله شاخص‌های رشد معرفتی و اخلاقی انسان مطرح است (الرحمن: ۴-۱). قرآن کریم با معرفی پیامبران به‌عنوان «أسوه‌های حسنه» (احزاب: ۲۱)، الگوهای عملی ارتباط الهی و انسانی را در قالب رفتار، گفتار و منش آنان تبیین کرده است.

مبانی نظری ارتباطات و مهارت‌های ارتباطی بر پایه مدل‌ها و نظریه‌هایی استوار است که به بررسی فرایند انتقال اطلاعات و تعاملات انسانی می‌پردازند. این مبانی به همراه مهارت‌هایی مانند گوش دادن فعال، بیان واضح و همدلی، به بهبود کیفیت ارتباطات و تقویت روابط کمک می‌کنند. مهم‌ترین مدل‌های ارتباطات عبارت‌اند از:

۱. مدل خطی ارتباطات: لاسول^۱ (۱۹۴۸) ساده‌ترین شکل ارتباط را شامل پنج عنصر اصلی می‌داند: فرستنده، پیام، کانال، گیرنده و اثر. این مدل بر انتقال یک‌طرفه اطلاعات تأکید دارد.

۲. مدل تعاملی: شنون و ویور^۲ (۱۹۴۹) بازخورد را به فرایند ارتباط اضافه می‌کنند و ارتباط را به‌عنوان یک فرایند دوطرفه در نظر می‌گیرند.

۳. مدل تراکنشی: بارنلوند^۳ (۱۹۷۰) ارتباط را به‌عنوان یک فرایند پویا و تعاملی می‌بیند که در آن فرستنده و گیرنده به‌طور همزمان نقش‌های خود را ایفا می‌کنند (بارلو، ۱۹۷۷، صص ۱۱-۲۷).

نظریه‌های ارتباطات عبارت است از:

۱. نظریه کاهش عدم قطعیت: برگر و کالابرس^۴ (۱۹۷۵) بیان می‌کنند که افراد در مواجهه با موقعیت‌های ناشناخته، از طریق ارتباطات به کاهش عدم قطعیت می‌پردازند.

۲. نظریه هماهنگی شناختی: طبق نظر فستینگر^۵ (۱۹۵۷)، افراد به دنبال هماهنگی بین باورها، نگرش‌ها و رفتارهای خود هستند و در صورت وجود ناهماهنگی، به تغییر یکی از این عناصر اقدام می‌کنند.

۳. نظریه کنش ارتباطی: هابرماس^۶ (۱۹۸۴) بر اهمیت تعاملات مبتنی بر تفاهم و توافق در جامعه تأکید می‌کند و ارتباطات را به‌عنوان ابزاری برای دستیابی به تفاهم متقابل می‌داند (دفلور و بال-روکیچ^۷، ۱۹۸۹، صص ۳۰۰-۳۶۸). طبق نظریه مهارت‌های

ارتباطی، چهار نوع اصلی مهارت ارتباطی عبارت است از:

1. Harold Lasswell.
2. Claude Shannon & Warren Weaver.
3. Dean C. Barnlund.
4. David M. Barlow.
5. Charles R. Berger & Richard J. Calabrese.
6. Leon Festinger.
7. Jürgen Habermas.
8. Melvin L. DeFleur & Sandra Ball-Rokeach.

۱. گوش دادن فعال، به معنای توجه کامل به گوینده، درک پیام و ارائه بازخورد مناسب برای بهبود تفاهم و کاهش سوء تفاهم.
۲. بیان واضح و مؤثر، به معنای انتقال پیام به شیوه‌ای روشن و قابل فهم با استفاده از زبان مناسب، لحن و زبان بدن.
۳. همدلی، به معنای درک و به اشتراک گذاشتن احساسات دیگران برای ایجاد اعتماد و بهبود روابط.
۴. مدیریت تعارض، به معنای حل اختلافات از طریق ارتباط مؤثر و یافتن راه‌حل‌های سازنده (مکی و همکاران، ۱۴۰۰، صص ۱۵-۲۱۵).

۱-۱. پیشینه پژوهش

در بررسی ادبیات پژوهشی در زمینه مهارت‌های ارتباطی، به‌ویژه از منظر اسلامی و با تمرکز بر زندگی و سیره پیامبر اکرم ﷺ، کتاب‌ها و مقالات متعددی وجود دارد. برخی از مهم‌ترین مقالات مرتبط عبارت است از:

۱. رضایی، محمدیان و رودگر (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان «تبیین مدیریت ارتباطات میان‌فردی در سیره پیامبران از منظر قرآن کریم»، به بررسی ویژگی‌ها و مهارت‌های ارتباطی پیامبران در قرآن پرداخته و نشان داده‌اند که پیامبران با استفاده از مهارت‌هایی مانند صداقت، محبت و مدیریت ارتباطات کلامی، ارتباطات مؤثری برقرار می‌کردند.
۲. رفیعی، اصحابی و سلیمانی (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان «کیفیت تفکر مشترک در قرآن با بررسی رابطه زبان و تفکر از نگاه قرآن و رئالیسم ادبی» نتیجه گرفته‌اند که زبان و تفکر یکی است و اختلاف در تفکر باعث تفاوت در معرفت‌ها می‌شود. قرآن صاحبان اندیشه مشترک را «أولوا الألباب» معرفی می‌کند و اکتساب ویژگی‌های آنان به تفکر مشترک منجر می‌شود.
۳. سیفعلینی و مروتی (۱۴۰۲) در مقاله دیگری با عنوان «مؤلفه‌ها، آسیب‌ها و راهبردهای ارتباط مطلوب اجتماعی در سبک زندگی اسلامی از منظر قرآن کریم» به بررسی مؤلفه‌های ارتباط مطلوب در قرآن پرداخته و آسیب‌هایی مانند خودشیفتگی و فردگرایی را شناسایی کرده و راهبردهایی برای بهبود روابط اجتماعی ارائه داده‌اند.
- محسنی (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «الگوی ارتباط مؤثر در سورة نمل (مطالعه موردی حضرت سلیمان و ملکه سبا)» نشان می‌دهد که مخاطب‌شناسی، رعایت ادب و سنجیدگی در کلام از عوامل مؤثر در ارتباطات است. محسنی (۱۴۰۱) در مقاله دیگری با عنوان «تبیین و تحلیل الگوی ارتباطی إن ال پی^۲ در سیره تربیتی امام رضا (ع)» نشان می‌دهد که این الگو می‌تواند به بهبود ارتباطات و موفقیت در زندگی کمک کند.
- نخعی، قادرسارانی، میر و روزرخ (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «تأثیر خواندن داستان‌های قرآنی بر روی مهارت‌های ارتباطی و هویت دینی و تاب‌آوری دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه اول شهرستان زابل» نشان داده‌اند که خواندن داستان‌های قرآنی باعث بهبود مهارت‌های ارتباطی، هویت دینی و تاب‌آوری دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه می‌شود.
- مهدوی و سجادی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباطی در بهبود روابط زوجین با تأکید بر مبانی اسلامی» نشان می‌دهند که آموزش مهارت‌های کلامی (مانند لحن گفتار و ادب)، رفتاری (مانند خوش اخلاقی و رازداری) و نگرشی، می‌تواند به بهبود روابط زوجین کمک کند. به‌علاوه، رعایت حقوق و وظایف زن و شوهر بر اساس دستورات اسلامی، منجر به آرامش و رضایت زناشویی می‌شود.

1. Matthew McKay et al.
2. Neuro-Linguistic Programming (NLP).

دهقان نیری و هاشمی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «طراحی و اعتبارسنجی مقیاس طیب سخن مبتنی بر منابع قرآنی و دینی» نشان داده‌اند که طبق منابع قرآنی و دینی، کلام ابزاری قدرتمند در انتقال مفاهیم و تربیت فرزندان است و در رشد تفکر و عاطفه نقش کلیدی دارد.

در مطالعه سیدمحرری و غفاری (۱۴۰۱) با عنوان «تحلیل مفهوم‌شناسی همدلی در قرآن کریم»، همدلی به‌عنوان یکی از مهارت‌های زندگی معرفی شده که در قرآن کریم با مفاهیمی مانند مواسات، جود، انفاق، احسان و ایثار مرتبط است. ایثار به‌عنوان نقطه اوج همدلی، از همدلی سرچشمه می‌گیرد و نیازمند تربیت اسلامی و تقویت صفات اخلاقی است. برای رسیدن به ایثار، باید از غفلت و آسیب‌های نفس دوری کرد و ارتباط با خداوند را تقویت نمود.

سیفعلی‌ئی (۱۴۰۰) در مقاله «بازشناسی مهارت‌های ارتباطی در قرآن و کارکردهای آن در روابط اجتماعی انسان» نشان داده است که مهارت‌هایی مانند خودآگاهی، گوش دادن، همدلی و قاطعیت در ارتباطات می‌تواند به بهبود روابط اجتماعی کمک کند. خلیلی‌فر (۱۴۰۰) در مقاله «عوامل سخن گفتن بدون علم و آگاهی از منظر قرآن کریم و روایات شیعه»، راهکارهایی برای جلوگیری از این آسیب ارائه می‌دهد.

این پیشینه پژوهشی نشان می‌دهد مهارت‌های ارتباطی، به‌ویژه در چهارچوب آموزه‌های اسلامی، نقش تعیین‌کننده‌ای در بهبود روابط انسانی دارد. با این حال، بیشتر پژوهش‌های موجود ماهیتی توصیفی دارد و فاقد رویکرد تحلیلی و مدل‌محور است. مسئله اصلی پژوهش حاضر، نبود یک چهارچوب نظری مقایسه‌ای و انتقادی میان نظریه‌های ارتباطی غربی (مانند مدل تراکنشی، نظریه کنش ارتباطی هابرماس و نظریه کاهش عدم قطعیت) با آموزه‌های اسلامی است. رخنه معرفتی اصلی در این حوزه آن است که هنوز روشن نیست آموزه‌های قرآنی در سطح «الگوی نظری ارتباط انسانی» چه جایگاهی دارد و چگونه می‌توان از آن‌ها برای بازتعریف مبانی انسان‌شناختی و اخلاقی ارتباطات استفاده کرد. در پژوهش‌های گذشته، مفاهیمی مانند قول سدید، ادب گفتار یا صداقت در تعاملات، صرفاً به صورت توصیفی مطرح شده است؛ بی‌آنکه در قالب شاخص‌ها و سازوکارهای قابل سنجش بازنمایی شود. نوآوری پژوهش حاضر در سه محور اصلی تعریف می‌شود:

۱. نوآوری مفهومی: ارائه چهارچوبی تحلیلی برای بازخوانی نظریه‌های ارتباطی بر اساس مبانی معرفت‌شناسی اسلامی. در این چهارچوب، مفاهیم قرآنی همچون «قول سدید»، «اصلاح ذات‌البین» و «تواصي به حق» نه صرفاً به‌عنوان توصیه‌های اخلاقی، بلکه به مثابه عناصر سازنده مدل ارتباطی اسلامی تبیین می‌شود. این مدل می‌کوشد نشان دهد چگونه ارتباط در منطق قرآن، برخلاف الگوهای مدرن، صرفاً انتقال پیام نیست؛ بلکه فرایند هدایت و تزکیه متقابل است.

۲. نوآوری روش‌شناختی: استفاده از روش تحلیل تطبیقی انتقادی برای سنجش تطابق و تعارض میان نظریه‌های غربی و آموزه‌های اسلامی. در این راستا، جداول تطبیقی طراحی می‌شود که در آن هر مؤلفه از نظریه‌های مدرن (مانند نقش قدرت، اعتبار منبع یا ساختار بازخورد) با مفاهیم اسلامی متناظر مقایسه می‌گردد. این امر پژوهش را از سطح توصیف مفاهیم به سطح «تولید مدل تحلیلی» ارتقا می‌دهد.

۳. نوآوری کاربردی: استخراج شاخص‌های قابل کاربرد از آموزه‌های اسلامی برای بهبود روابط در حوزه‌های آموزش، خانواده، رسانه و مدیریت تعارضات اجتماعی (شجاعی، ۱۳۹۹، ص ۴۵). بدین سان، این پژوهش از سطح تبیین نظری فراتر می‌رود و راهکارهایی عملی برای طراحی برنامه‌های آموزشی مهارت‌های ارتباطی بر مبنای قرآن و سنت ارائه می‌کند. در این نگاه، ارتباط نه تنها ابزار تعامل انسانی، بلکه فرایندی تربیتی و معنوی است که با خودسازی، صداقت و عدالت پیوند می‌یابد. پژوهش حاضر می‌کوشد از رهگذر این بازتعریف، زمینه‌ساز تولید نظریه بومی ارتباطات انسانی در بستر اسلامی شود؛ دستاوردی که در ادبیات کنونی علوم ارتباطات هنوز به صورت

منسجم شکل نگرفته است. بدین ترتیب، مسئله اصلی پژوهش حاضر شناخت ماهیت و جایگاه مهارت‌های ارتباطی در قرآن کریم و سیره اسوه‌های دینی است؛ اینکه این مهارت‌ها چگونه در رفتار و گفتار پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت علیهم السلام تجلی یافته است و با نظریه‌های مدرن ارتباطی چه نسبتی دارد. این پژوهش می‌کوشد با تحلیل تطبیقی این دو رویکرد، الگویی بومی و الهام‌گرفته از آموزه‌های دینی برای بازتعریف ارتباطات انسانی در جهان معاصر ارائه دهد.

۳-۱. روش تحقیق

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و به روش توصیفی تحلیلی محتوایی انجام شده است. داده‌ها از طریق فیش برداری از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی شامل قرآن، نهج‌البلاغه، تفاسیر معتبر، منابع روایی، کتاب‌ها، مقالات و پایگاه‌های اینترنتی تخصصی گردآوری شده است. کلیدواژه‌های اصلی در جست‌وجو عبارت است از: «مهارت‌های ارتباطی»، «ارتباط کلامی»، «قرآن» و «پیامبران». جامعه آماری پژوهش شامل آیات قرآن و روایات مرتبط با مهارت‌های ارتباطی پیامبران است. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و نظام‌مند انجام و با بهره‌گیری از ترکیب نمونه‌گیری لایه‌ای و معیارمحور، بر بخش‌هایی از متون تمرکز شده است که بیشترین غنای ارتباطی را دارد (نصیری، ۱۴۰۳، ص ۵۵). در روش لایه‌ای، منابع به سه دسته تقسیم شده است: ۱. داستان‌های کلیدی پیامبران در قرآن، ۲. روایات معتبر از منابع اصلی و ۳. تفاسیر معتبر مربوط به مهارت‌های ارتباطی. از هر لایه، حدود سی درصد از واحدها به صورت تصادفی انتخاب شده و سپس بر اساس معیارهایی چون تعامل گفتاری مستقیم، تناسب سخن با موقعیت مخاطب و اشاره به ابزارهای غیرکلامی گزینش نهایی صورت گرفته است. در مجموع، ۴۵ تا ۵۰ آیه و حدود ۶۰ روایت از منابع اصلی و سه تفسیر معتبر المیزان، نمونه و نور بررسی شده است.

جدول شماره ۱: حجم نمونه

نمونه‌ها	حجم نمونه هدفمند	حجم کل واحدهای مرتبط	منبع
داستان‌های موسی و فرعون (طه: ۴۴-۵۵)، خطبه‌های نهج‌البلاغه	۴۵ تا ۵۰ آیه	حدود ۱۵۰ آیه	آیات قرآن
روایات باب «آداب معاشرت» در اصول کافی	۶۰ روایت	حدود ۲۰۰ روایت	روایات
المیزان، نمونه، نور	۳ تفسیر	۵ تفسیر	تفاسیر معتبر

تحلیل داده‌ها بر پایه روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است. در این فرایند، واحدهای تحلیل تعریف و کدگذاری موضوعی صورت گرفته است. مفاهیم استخراج شده شامل مهارت‌هایی مانند بیان صریح عقاید (هود: ۵۴، انعام: ۹۰)، مهربانی و دلسوزی (هود: ۲۹)، استدلال منطقی (نمل: ۶۴، انبیاء: ۵۸)، نصیحت صادقانه (شعرا: ۱۶۸)، یادآوری نعمت‌ها (مائده: ۲۰)، انذار و هشدار (نوح: ۱، اعراف: ۵۹)، پاسخ نرم در برابر خشونت (اعراف: ۶۱)، درخواست نکردن مزد (هود: ۵۱)، مرحله‌بندی دعوت (حجر: ۹۴)، استفاده از فرصت‌ها (یوسف: ۳۹) و برائت از شرک (انعام: ۷۸) است. همچنین، آیاتی مانند آیه ۲۱ سوره احزاب، بر الگو بودن پیامبر اکرم (ص) در رفتار ارتباطی تأکید دارد.

تحلیل محتوای کیفی با هدف کشف الگوهای معنایی و ساختاری در متون دینی انجام شده و به پژوهش امکان داده است تا علاوه بر بررسی کمی (مانند شمارش فراوانی مفاهیم)، تفسیرهای کیفی و معنایی را نیز استخراج کند. این فرایند با رعایت اصولی چون پایایی، اعتبار و تأیید توسط چهار متخصص علوم قرآنی انجام شده است تا از تفسیرهای ذهنی پرهیز شود. در نهایت، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از چهارچوب‌های اسلامی همچون مفهوم «اسوه» و استفاده از روش علمی تحلیل محتوا، تصویری جامع و مستند از مهارت‌های ارتباطی پیامبران ارائه کرده است.

در این قسمت ابتدا کلیاتی درخصوص مفهوم ارتباط در قرآن، مفهوم‌شناسی دینی، مفهوم‌شناسی مهارت‌های ارتباطی، ویژگی‌های مهارت‌های ارتباطی، گونه‌های مهارت‌های ارتباطی و روایات بیان می‌کنیم، سپس به بررسی مهارت‌های ارتباطی بر مبنای سنت پیامبران

و نقش رفتارهای کلامی و غیرکلامی در ارتباطات انسانی از منظر قرآن و روایات می‌پردازیم. خلاصه یافته‌های پژوهش در جدول زیر آمده است.

جدول شماره ۲: مهارت‌های ارتباطی از منظر قرآن و روایات

بخش	عنوان	خلاصه مطلب
الف) مفاهیم	مهارت‌های ارتباطی	توانایی انتقال مؤثر اطلاعات به دیگران، شامل ارتباط کلامی و غیرکلامی (فرستنده، گیرنده، پیام و بازخورد)
	الگو و اسوه	الگو به معنای طرح، سرمشق و نمونه. در اسلام، الگو شخصیتی شایسته تقلید و پیروی است. واژه‌های «اسوه» و «قدوه» در قرآن و روایات به معنای الگو و پیروی کردن به کار رفته است.
ب) ویژگی‌ها و انواع مهارت‌های ارتباطی	ویژگی‌های مهارت‌های ارتباطی	ارتباط نقطه عطفی در تاریخ بشر است. ارتباطات کلامی و غیرکلامی از هم تفکیک‌ناپذیر و شامل عناصری مانند فرستنده، گیرنده، پیام و موانع ارتباطی است.
	گونه‌های مهارت‌های ارتباطی	انواع ارتباطات شامل خصوصی، با خود، جمعی، ملی، فراملی، مکتوب، غیرمکتوب، ابزاری، سازمانی، نمادین، زمانی و غیرزمانی است.
ج) مفهوم ارتباط در قرآن	ارتباط انسان با خود	انسان دارای خودآگاهی است و می‌تواند با خود گفت‌وگو کند. دو بعد درون انسان (تقوا و فجور) با یکدیگر تعامل دارند و خودسازی پیش‌نیاز حضور مثبت در اجتماع است.
	ارتباط انسان با خدا	انسان به طور فطری به خدا گرایش دارد. ارتباط با خدا از طریق دعا، نماز و اعمال عبادی صورت می‌گیرد. خداوند نیز از طریق وحی و الهام با انسان ارتباط برقرار می‌کند.
	ارتباط انسان با دیگران	انسان موجودی اجتماعی و نیازمند زندگی جمعی است. مهارت‌های ارتباطی، به‌ویژه ارتباط کلامی، پایه‌ای برای تعاملات اجتماعی است. قرآن بر بلاغت و فصاحت در ارتباط کلامی تأکید دارد.
د) شیوه‌های ارتباطی	شیوه‌های ارتباطی اسوه‌های قرآنی	بیان صریح عقاید، مهربانی و دلسوزی، استدلال منطقی، نصیح و خیرخواهی، یادآوری نعمت‌های الهی، تشویق و ترغیب، انذار و هشدار، هجرت، پاسخ نرم در برابر خشونت، درخواست نکردن مزد، مرحله‌بندی دعوت، استفاده از فرصت‌ها.
	شیوه‌های ارتباطی امروزی	روش مستقیم، استدلالی، شبه استدلال، تدریجی، شرطی، دعایه و جنگ روانی، نفی و اثبات، طرح ناگهانی، جوسازی، تکرار، تظاهر به آزادمنشی.
	اصول حاکم بر شیوه‌های ارتباطی	قرآنی شامل اخلاق، حقیقت، معنویت، هماهنگی گفتار و عمل. مدرن شامل استفاده از ابزارهای نامشروع، تعهد نداشتن به حقیقت، جدایی از معنویت، انطباق نداشتن گفتار و عمل، استفاده از هوا و هوس.
	ارتباط کلامی	کلمات، ابزاری برای انتقال اطلاعات و ایجاد پیام‌ها است. قرآن توانایی برقراری ارتباط کلامی را موهبتی الهی می‌داند.
ه) رفتارهای کلامی و غیرکلامی	مؤلفه‌های مهم ارتباطات کلامی	سلام کردن، گفتار کریمانه (علم و آگاهی، عقلانیت، حق و استوار، رعایت ادب، عمل)، ادب در گفتار.
	نقش چهره در ارتباطات انسانی	چهره بازتابی از روح و احساسات انسان و لبخند و بشاش بودن بهترین حالت چهره است.
ی) رفتارهای غیرکلامی	رفتارهای چشم و نوع نگاه	نگاه بازتاب‌دهنده عواطف و نیت درونی است. تماس چشمی مناسب از اصول ارتباط مؤثر است.
	زبان بدن یا رفتارهای اندامی	حرکات دست و اندام نقشی کلیدی در ارتباطات غیرکلامی ایفا می‌کند. قرآن و روایات بر اهمیت حرکات بدن در انتقال پیام تأکید دارد.

۲. مفاهیم

الف) مهارت‌های ارتباطی: مهارت‌های ارتباطی توانایی انتقال مؤثر اطلاعات به دیگران است و شامل ارتباط کلامی و غیرکلامی می‌شود. این مهارت‌ها برای بهبود روابط فردی و تجاری و افزایش رضایت از زندگی ضروری است. ارتباطات شامل فرستنده، گیرنده، پیام و بازخورد است و می‌تواند به صورت کلامی یا غیرکلامی باشد (رضایی، محمدیان و رودگر، ۱۴۰۳، ص ۶۲).

ب) الگو و اسوه: الگو به معنای طرح و سرمشق و نمونه است و در علوم مختلف در معانی نزدیک به هم به کار می‌رود (فرهنگی، ۱۴۰۲، ص ۳۲). در اسلام، به شخصیتی الگو گفته می‌شود که شایسته تقلید و پیروی است (احزاب: ۲۱). واژه‌های «اسوه» و «قدوه» در قرآن و روایات به معنای الگو و پیروی کردن به کار رفته‌اند (مجلسی، ۱۳۹۰، ج ۳۳، ص ۵۵۰، ح ۷۲۰؛ نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰؛ انعام: ۹۰؛ زخرف: ۲۳). روش الگویی در تربیت، بر ارائه نمونه‌های عینی و عملی استوار است.

۳. ویژگی و انواع مهارت‌های ارتباطی

الف) ویژگی‌های مهارت‌های ارتباطی: ارتباط نقطه عطفی در تاریخ بشر است و انسان‌ها به دلیل اجتماعی بودن به تعامل با دیگران نیاز دارند. ارتباطات کلامی و غیرکلامی از هم تفکیک‌ناپذیر است و در حین گفت‌وگو، بخش عمده پیام از طریق زبان بدن منتقل می‌شود. ارتباطات شامل عناصری مانند فرستنده، گیرنده، پیام و موانع ارتباطی است (رضایی، محمدیان و رودگر، ۱۴۰۳، صص ۶۳-۷۶).

ب) گونه‌های مهارت‌های ارتباطی: ارتباطات به انواع مختلفی تقسیم می‌شود: ارتباط خصوصی، ارتباط با خود، ارتباط جمعی، ارتباط ملی، ارتباط فراملی، ارتباط مکتوب، ارتباط غیرمکتوب، ارتباط ابزاری، ارتباط سازمانی، ارتباط نمادین، ارتباط زمانی و غیرزمانی. هر نوع ارتباط ویژگی‌های خاص خود را دارد و در موقعیت‌های مختلف استفاده می‌شود (رضایی، محمدیان و رودگر، ۱۴۰۳، صص ۷۶-۸۲).

۴. ارتباط کلامی در قرآن

ارتباط کلامی در قرآن محدود به انسان‌ها نیست، بلکه شامل ارتباط خدا با موجودات، ملائکه، انسان‌ها، حیوانات، شیطان و حتی ارتباطات در عالم‌های دیگر مانند بهشت و جهنم می‌شود (شکل ۱). قرآن به عنوان کتابی جامع، نحوه ارتباط با تمام مراتب هستی را به انسان آموزش می‌دهد.

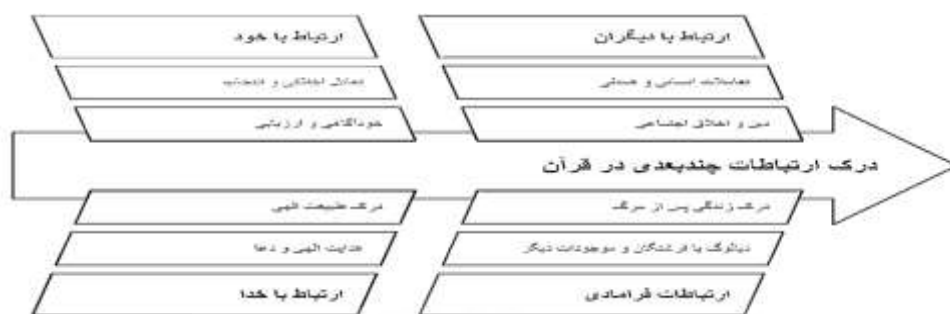
الف) ارتباط انسان با خود: انسان تنها موجود دارای خودآگاهی است (فصلت: ۵۳)^۴ و می‌تواند با خود گفت‌وگو کند (حدیث نفس). در درون انسان دو بعد وجود دارد: بعد انسانی (تقوا) و بعد حیوانی (فجور) (شمس: ۸).^۵ این دو بعد در تعامل و تقابل با یکدیگرند و انسان باید با خودسازی، بین این دو تعادل ایجاد کند (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۸، ص ۴۹۸). خودسازی پیش‌نیاز حضور مثبت در اجتماع است؛ زیرا اگر انسان برای خود ارزش قائل نباشد، برای دیگران نیز ارزشی قائل نخواهد بود (مجلسی، ۱۳۹۰، ج ۵، ص ۴۵).

ب) ارتباط انسان با خدا: انسان به طور فطری گرایش به وجودی برتر (خدا) دارد (عنکبوت: ۶۵).^۶ این گرایش، در ناخودآگاه جمعی انسان‌ها وجود دارد. ارتباط انسان با خدا از طریق دعا، نماز و دیگر اعمال عبادی صورت می‌گیرد (اعراف: ۲۰۵).^۷ از سوی دیگر، خداوند نیز از طریق وحی و الهام و دیگر روش‌ها با انسان ارتباط برقرار می‌کند (شوری: ۵۱).^۸ ارتباط با خدا نیازمند پاکی روح و آمادگی درونی است و تنها کسانی که فطرت الهی خود را حفظ کرده‌اند، می‌توانند به این ارتباط دست یابند (نساء: ۱۶۴).^۹

رتال جامع علوم انسانی

۱. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا
۲. أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ
۳. وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُّقْتَدُونَ
۴. سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ
۵. فَالْتَهُمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا
۶. فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِ لَدَعَا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ
۷. وَادْعُ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرَّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ
۸. وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ
۹. وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا

ج) ارتباط انسان با دیگران: انسان موجودی اجتماعی است و برای رفع نیازهای خود به زندگی جمعی نیازمند دارد. این اجتماعی بودن در سرشت انسان ریشه دارد. زندگی اجتماعی نیازمند مهارت‌های ارتباطی و به‌ویژه ارتباط کلامی است که پایه‌ای برای تعاملات اجتماعی شمرده می‌شود. قرآن بر بلاغت و فصاحت در ارتباط کلامی تأکید دارد. در لغت‌نامه دهخدا، «مقتضای حال» ذیل مباحث بلاغی و اصطلاحات معانی بیان مطرح می‌شود و به شرایطی اشاره دارد که نوع بیان سخن را تعیین می‌کند؛ یعنی وضعیت مخاطب، زمان، مقام و هدف سخن (دهخدا، ۱۳۷۷، صص ۴۳۷۰-۴۳۷۱). پیامبران نیز با زبان قوم خود سخن می‌گفتند تا ارتباط مؤثری با مخاطبان برقرار کنند.

شکل ۱: ارتباط کلامی در قرآن (تحلیل محتوای پژوهش حاضر، ۱۴۰۴)

۵. شیوه‌های ارتباطی کلامی امروزی و مقایسه آن با روش ارتباط کلامی پیامبران

در این قسمت، تفاوت‌ها و شباهت‌ها بین شیوه‌های ارتباطی پیامبران و روش‌های امروزی را تحلیل می‌کنیم.

۵-۱. شیوه‌های ارتباطی اسوه‌های قرآنی

برای استخراج شیوه‌های ارتباطی پیامبران و اولیای الهی از قرآن کریم با استفاده از روش تحلیل محتوا، مراحل زیر را دنبال کرده‌ایم:
الف) تعیین هدف تحقیق: هدف اصلی این تحقیق، شناسایی و دسته‌بندی شیوه‌های ارتباطی است که پیامبران و اولیای الهی در قرآن کریم برای دعوت مردم به دین حق به کار برده‌اند.

ب) تعیین جامعه آماری و نمونه‌گیری: جامعه آماری کل آیات قرآن کریم بوده است و به این منظور آیاتی را که به شیوه‌های ارتباطی پیامبران و اولیای الهی اشاره دارد، به صورت هدفمند انتخاب کرده‌ایم. این آیات را می‌توان با استفاده از منابع تفسیری، کتب حدیث و تفاسیر قرآن شناسایی کرد.

ج) تعیین واحدهای تحلیل: واحدهای تحلیل در این تحقیق عبارت است از: الف) واحدهای زبانی، شامل آیات قرآن کریم؛ ب) واحدهای موضوعی، شامل شیوه‌های ارتباطی (مانند بیان صریح عقاید، مهربانی، استدلال منطقی، نصیحت، یادآوری نعمت‌ها، تشویق، انذار، هجرت، پاسخ نرم، درخواست نکردن مزد، مرحله‌بندی دعوت، استفاده از فرصت‌ها، امیدبخشی و برانگیختن از شرک).

د) تدوین چهارچوب مفهومی: چهارچوب مفهومی شامل دسته‌بندی شیوه‌های ارتباطی به‌کاررفته در قرآن کریم است. این دسته‌بندی بر اساس آیات قرآنی و تفسیرهای مرتبط انجام می‌شود و این موارد را دربردارد: الف) بیان صریح عقاید: آیاتی که پیامبران به طور مستقیم عقاید دینی را بیان کرده‌اند؛ ب) مهربانی و دلسوزی: آیاتی که نشان‌دهنده رفتار مهربانانه پیامبران با مردم است؛ ج) استدلال منطقی: آیاتی که نشان می‌دهد پیامبران از استدلال‌های منطقی برای اثبات حقانیت دین استفاده کرده‌اند.

ه) کدگذاری داده‌ها: در این مرحله، آیات قرآن کریم بر اساس چهارچوب مفهومی کدگذاری می‌شود (جدول شماره ۳).

جدول شماره ۳: تحلیل محتوای آیات قرآن کریم در مورد شیوه‌های ارتباطی پیامبران و اولیای الهی

کد	تعریف	آیه مرتبط	نمونه
بیان صریح عقاید	بیان مستقیم و بدون ابهام عقاید دینی و بیزاری از شرک	هود: ۱۵۴	حضرت هود علیه السلام به صراحت از شرک بیزاری می‌جوید.
مهربانی و دلسوزی	رفتار محبت‌آمیز و دلسوزانه با مردم برای جذب آن‌ها به دین	هود: ۲۲۹	حضرت نوح علیه السلام با مهربانی با مؤمنان رفتار می‌کند.
استدلال منطقی	استفاده از استدلال‌های عقلی و منطقی برای اثبات حقایق دین	نمل: ۳۶۴	حضرت ابراهیم علیه السلام با استدلال منطقی شرک را رد می‌کند.
نصیحت صادقانه	ارائه راهنمایی‌های خیرخواهانه و صادقانه برای هدایت مردم	شعرا: ۹۱۶۸	حضرت لوط علیه السلام قوم خود را به ترک فسق نصیحت می‌کند.
یادآوری نعمت‌ها	یادآوری نعمت‌های الهی به مردم برای تقویت ایمان و شکرگزاری	مانده: ۵۲۰	خداوند نعمت‌های خود را به بنی اسرائیل یادآوری می‌کند.
تشویق و ترغیب	تشویق مردم به بازگشت به سوی خدا و ترک کفر	انفال: ۶۳۸	پیامبران مردم را به بازگشت از کفر تشویق می‌کنند.
انذار و هشدار	هشدار دادن به مردم درباره عواقب کفر و گناه	نوح: ۷۱	حضرت نوح علیه السلام به قوم خود درباره عذاب الهی هشدار می‌دهد.
هجرت	ترک موطن برای یافتن محیطی مناسب برای تبلیغ دین	شعرا: ۵۲۰	حضرت موسی علیه السلام و بنی اسرائیل برای نجات از ظلم فرعون هجرت می‌کنند.
پاسخ نرم	پاسخ آرام و منطقی در برابر خشونت و تهمت‌ها	اعراف: ۹۶۱	حضرت نوح علیه السلام به تهمت‌های قوم خود با آرامش پاسخ می‌دهد.
درخواست نکردن مزد	اعلام اینکه پیامبران در ازای تبلیغ دین، پاداش مادی نمی‌خواهند	هود: ۱۰۵۱	حضرت نوح علیه السلام اعلام می‌کند در ازای دعوت، پاداشی نمی‌خواهد.
مرحله‌بندی دعوت	دعوت تدریجی و مرحله‌ای برای جذب بهتر مردم	حجر: ۱۱۹۴	خداوند به پیامبر دستور می‌دهد دعوت خود را به صورت علنی آغاز کند.
استفاده از فرصت‌ها	بهره‌گیری از هر فرصت و ظرفیت برای تبلیغ دین	یوسف: ۳۹، ۱۲	حضرت یوسف علیه السلام از فرصت‌ها برای تبلیغ توحید استفاده می‌کند.
امیدبخشی	امید دادن به مردم برای رهایی از مشکلات و رسیدن به رحمت الهی	اعراف: ۱۳۲۸	حضرت موسی علیه السلام به بنی اسرائیل امید پیروزی می‌دهد.
برائت از شرک	اعلام بیزاری از شرک و مشرکان	انعام: ۱۴۷۸	حضرت ابراهیم علیه السلام از شرک و مشرکان بیزاری می‌جوید.

(و) تحلیل داده‌ها: برای تحلیل کدگذاری فوق و شناسایی الگوها و روابط بین شیوه‌های ارتباطی، مراحل زیر را دنبال می‌کنیم:

الف) تحلیل تکرار شیوه‌های ارتباطی: در این مرحله بررسی می‌کنیم کدام شیوه‌های ارتباطی بیشترین تکرار را در قرآن کریم دارد. این تحلیل بر اساس تعداد آیات مرتبط با هر شیوه انجام می‌شود و شامل دو شیوه پرتکرار و کم‌تکرار است:

شیوه‌های پرتکرار

۱. بیان صریح عقاید: این شیوه به دلیل ماهیت مستقیم و بدون ابهامش، در دعوت پیامبران بسیار تکرار شده است (هود: ۵۴، ۱۰۵ انعام: ۱۷۸).

۱. إِنْ تَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ
۲. وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِلَّا أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَمَا أَنَا بِطَارِدٍ الَّذِينَ آمَنُوا لَأَتَمُورَهُمْ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ
۳. أَمْ نَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ نُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَلِلَّهُ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
۴. قَالَ إِنِّي لَعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ
۵. وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُوْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ
۶. قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ
۷. إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
۸. وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكَ مُتَّبَعُونَ
۹. قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ
۱۰. يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ
۱۱. فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ
۱۲. يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَلْزِمَابُ مُتَّفِقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ
۱۳. قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ
۱۴. فَلَمَّا رَأَى السُّمُسَّ بَارِعَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ
۱۵. إِنْ تَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ

۲. انذار و هشدار: هشدار دادن به مردم درباره عواقب کفر و گناه یکی از شیوه‌های پرکاربرد است (نوح: ۱، اعراف: ۳۵۹).
۳. استدلال منطقی: استفاده از استدلال‌های عقلی برای اثبات حقانیت دین به‌ویژه در مواجهه با مشرکان، تکرار زیادی دارد (نمل: ۶۴، انبیاء: ۵۸).

شیوه‌های کم‌تکرار

۱. هجرت: این شیوه در شرایط خاصی مانند ظلم و ستم حاکمان استفاده شده است و تکرار کمتری دارد (شعرا: ۵۲).
۲. درخواست نکردن مزد: این شیوه بیشتر به‌عنوان یک ویژگی اخلاقی در پیامبران مطرح شده است و تکرار کمتری دارد (هود: ۵۱).
- ب) تحلیل ارتباط شیوه‌ها با شرایط زمانی و مکانی: در این مرحله بررسی می‌کنیم که چگونه شرایط اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، به شرح زیر، بر انتخاب شیوه‌های ارتباطی تأثیر گذاشته است:

شرایط اجتماعی و فرهنگی

۱. جامعه مشرک: در جوامعی که شرک و بت‌پرستی رواج داشت، شیوه‌هایی مانند بیان صریح عقاید، استدلال منطقی و برائت از شرک بیشتر استفاده شده است (مانند دعوت حضرت ابراهیم علیه السلام در سوره انعام).
۲. جامعه فاسد: در جوامعی که فساد اخلاقی و اجتماعی گسترده بود، شیوه‌هایی مانند نصیحت صادقانه و انذار و هشدار به کار رفته است (مانند دعوت حضرت لوط علیه السلام در سوره شعرا).

شرایط سیاسی

۱. حکومت‌های ستمگر: در مواجهه با حکومت‌های ستمگر مانند فرعون، شیوه‌هایی مانند هجرت و پاسخ نرم استفاده شده است (مانند داستان حضرت موسی علیه السلام در سوره شعرا).
۲. جامعه تحت ستم: در جوامعی که مردم تحت ستم بودند، شیوه‌هایی مانند امیدبخشی و یادآوری نعمت‌های الهی به کار رفته است (مانند داستان بنی اسرائیل در سوره اعراف).
- شناسایی الگوها و روابط بین شیوه‌های ارتباطی
- الگوی ترکیبی شامل:

۱. ترکیب بیان صریح و استدلال منطقی: در مواجهه با مشرکان، پیامبران ابتدا به‌صراحت عقاید را بیان و سپس با استدلال منطقی آن‌ها را اثبات می‌کردند (مانند دعوت حضرت ابراهیم علیه السلام در سوره انبیاء).
۲. ترکیب انذار و امیدبخشی: پیامبران همزمان با هشدار دادن به مردم، به آن‌ها امید می‌دادند که در صورت توبه، رحمت خدا شامل آنان می‌شود (مانند دعوت حضرت نوح علیه السلام در سوره نوح).
- الگوی مرحله‌ای شامل:

۱. فَلَمَّا رَأَى السَّمَاسَ بَارِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفْلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ

۲. إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

۳. لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

۴. أَمَنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَلَيْهَ اللَّهُ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

۵. فَجَعَلَهُمْ جَذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ

۶. وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكَ مُتَّبَعُونَ

۷. وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكَ مُتَّبَعُونَ

۸. قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ

۱. مرحله‌بندی دعوت: پیامبران ابتدا به صورت پنهانی و سپس علنی دعوت می‌کردند (مانند دستور خداوند به پیامبر در سوره حجر).^۱
۲. استفاده از فرصت‌ها: پیامبران از هر فرصتی برای تبلیغ دین استفاده می‌کردند؛ مانند استفاده حضرت یوسف علیه السلام از موقعیت خود در زندان برای دعوت به توحید (یوسف: ۳۹).^۲

ز) جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بیان صریح عقاید، انذار و هشدار و استدلال منطقی بیشترین تکرار را در قرآن کریم دارد و شرایط اجتماعی، فرهنگی و سیاسی به طور مستقیم بر انتخاب شیوه‌های ارتباطی تأثیر گذاشته است. به عنوان مثال، در جوامع مشرک، شیوه‌های مستقیم و منطقی بیشتر استفاده شده است. به علاوه، پیامبران از ترکیب شیوه‌های ارتباطی برای تأثیرگذاری بیشتر استفاده می‌کردند؛ مانند ترکیب انذار و امیدبخشی. همچنین دعوت پیامبران به صورت مرحله‌ای و با توجه به شرایط انجام می‌شد. هجرت و پاسخ نرم در شرایط خاصی مانند مواجهه با خشونت به کار رفته است. این تحلیل نشان می‌دهد که شیوه‌های ارتباطی پیامبران در قرآن کریم نه تنها متنوع، بلکه کاملاً هدفمند و متناسب با شرایط زمان و مکان طراحی شده است.

شکل شماره ۲: شیوه‌های ارتباط پیامبران (تحلیل محتوای پژوهش حاضر، ۱۴۰۴)

ح) اعتبارسنجی تحقیق

برای اطمینان از اعتبار تحقیق، نتایج تحقیق توسط چهار متخصص علوم قرآنی بررسی و یافته‌ها با منابع تفسیری و حدیثی مقایسه شد.

۵-۲. شیوه‌های ارتباطی امروزی

در جهان امروز، با پیشرفت تکنولوژی و گسترش رسانه‌ها، شیوه‌های ارتباطی نیز دچار تحول شده است (کریمی، ۱۴۰۲، ص ۴۴). برخی از مهم‌ترین شیوه‌های ارتباطی مدرن عبارت است از: روش مستقیم: ارائه پیام به صورت ساده و بدون ابزارهای پیچیده؛ روش استدلالی: استفاده از برهان و منطق برای اقناع مخاطبان؛ شبه استدلال: استفاده از ظاهر استدلالی برای القای پیام‌های نادرست؛ روش تدریجی: ارائه پیام به صورت مرحله‌ای و آماده‌سازی جامعه برای پذیرش آن؛ روش شرطی: مرتبط ساختن پیام ارتباطی با عوامل نامربوط برای تأثیرگذاری؛ دغایه و جنگ روانی: استفاده از شایعات و اطلاعات نادرست برای تأثیرگذاری؛

۱. فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ

۲. يَا صَاحِبِي السَّجْنِ آذِنَا بَابُ مُتَّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

روش نفی و اثبات: نفی پیام‌های رقیب و اثبات پیام خود؛
روش طرح ناگهانی: ارائه پیام به صورت سریع و غیرمنتظره؛
جوسازی: ایجاد فضای ارتباطی گسترده برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی؛
تکرار: تکرار پیام برای تأثیرگذاری بیشتر؛
تظاهر به آزادمنشی: نمایش بی‌طرفی، درحالی‌که پیام جهت‌دار است.
این روش‌ها در ارتباطات جهانی بیشتر به سمت ترویج اندیشه‌های خاص و تأثیرگذاری بر افکار عمومی حرکت می‌کند و به‌ویژه در ارتباطات غربی برای تغییر فرهنگ‌ها و نظرات عمومی کاربرد دارد (سالاری‌فر، ۱۴۰۲، ص ۴۴؛ باطنی، ۱۴۰۰، ص ۴۴؛ احمدی، ۱۴۰۳، ص ۵۵).

شکل شماره ۳: تجزیه و تحلیل ارتباطات مدرن (تحلیل محتوای پژوهش حاضر، ۱۴۰۴)

۶. تحلیل محتوای اصول حاکم بر شیوه‌های ارتباطی دو مکتب ارتباطات قرآنی و ارتباطات مدرن

در این تحلیل، به بررسی و مقایسه اصول حاکم بر دو مکتب ارتباطی، یعنی ارتباطات قرآنی و ارتباطات مدرن، می‌پردازیم. این مقایسه بر اساس هفت محور اصلی انجام شده است که هر کدام به جنبه‌های مختلف این دو شیوه ارتباطی اشاره دارد. هدف از این تحلیل، بررسی تفاوت‌های بنیادین بین این دو مکتب و تأثیرات آن‌ها بر زندگی انسان است.

الف) استفاده از وسایل مجاز و غیرمجاز
ارتباطات مدرن: در این شیوه، از ابزارهای مجاز و غیرمجاز به صورت گسترده استفاده می‌شود. این ابزارها ممکن است با اصول اخلاقی و دینی هم‌خوانی نداشته باشند.

ارتباطات قرآنی: در این شیوه، ابزارهای ارتباطی باید با اصول اخلاقی و دینی سازگار باشد. استفاده از وسایل غیرمجاز یا غیراخلاقی مجاز نیست (شعرا: ۱۶۸).

تحلیل: ارتباطات مدرن به دلیل انعطاف‌پذیری و محدود نبودن به اصول اخلاقی، از هر ابزاری برای رسیدن به اهداف خود استفاده می‌کند؛ درحالی‌که ارتباطات قرآنی بر پایه اصول اخلاقی و دینی استوار است.

ب) تعهد به حقیقت

ارتباطات مدرن: در این شیوه، حقیقت اغلب نادیده گرفته می‌شود و هدف اصلی تغییر عقاید و باورها است.

ارتباطات قرآنی: این شیوه بر پایه حقیقت و صداقت استوار و هدف آن هدایت انسان‌ها به سوی حق است (نمل: ۶۴، شعرا: ۱۶۸).

تحلیل: ارتباطات مدرن ممکن است از تحریف حقایق برای تأثیرگذاری بر مخاطب استفاده کند؛ درحالی‌که ارتباطات قرآنی همواره بر صداقت و حقیقت تأکید دارد.

ج) ارتباط با معنویت

ارتباطات مدرن: این شیوه اغلب در خدمت منافع مادی و استکباری است و از معنویت فاصله می‌گیرد.

ارتباطات قرآنی: در این شیوه، ارزش‌های معنوی و الهی در اولویت قرار دارد (مجلسی، ۱۳۹۰، ج ۵، ص ۴۵).

تحلیل: ارتباطات مدرن به دلیل تمرکز بر منافع مادی از معنویت دور می‌شود؛ درحالی‌که ارتباطات قرآنی به رشد معنوی انسان توجه ویژه‌ای دارد.

د) انطباق گفتار و عمل

ارتباطات مدرن: در این شیوه، ممکن است تناقضاتی بین گفتار و عمل کارگزاران ارتباطی وجود داشته باشد.

ارتباطات قرآنی: در این شیوه، هماهنگی کامل بین گفتار و عمل ضروری است (صف: ۳-۲).

تحلیل: ارتباطات قرآنی بر الگو بودن مبلغان تأکید دارد؛ درحالی‌که در ارتباطات مدرن، ممکن است این انطباق وجود نداشته باشد.

ه) توجه به هوا و هوس

ارتباطات مدرن: این شیوه، از تحریک هوس‌ها و لذت‌های مادی برای تأثیرگذاری استفاده می‌کند.

ارتباطات قرآنی: این شیوه بر ترویج ارزش‌های اخلاقی و عقلانی تأکید دارد (مجلسی، ۱۳۹۰، ج ۵، ص ۴۵).

تحلیل: ارتباطات مدرن ممکن است از ضعف‌های انسانی برای رسیدن به اهداف خود استفاده کند؛ درحالی‌که ارتباطات قرآنی به رشد اخلاقی و عقلانی انسان توجه دارد.

ز) دامنه تأثیر

ارتباطات مدرن: این شیوه به طور گسترده در تمام جنبه‌های زندگی انسان تأثیر می‌گذارد.

ارتباطات قرآنی: این شیوه معمولاً در محدوده‌ای خاص و با هدف هدایت معنوی عمل می‌کند (شعرا: ۱۶۸).

تحلیل: ارتباطات مدرن به دلیل گستردگی و نفوذ در تمام جنبه‌های زندگی، ممکن است تأثیرات منفی نیز داشته باشد؛ درحالی‌که ارتباطات قرآنی با محدودیت‌های اخلاقی، تأثیرات مثبت و هدایتگرانه دارد.

ح) استفاده از تکنولوژی

ارتباطات مدرن: این شیوه به شدت از تکنولوژی‌های پیشرفته برای انتشار پیام‌ها استفاده می‌کند.

ارتباطات قرآنی: این شیوه بیشتر بر روش‌های ساده و اصولی تأکید دارد (هود: ۵۴).

تحلیل: ارتباطات مدرن به دلیل استفاده گسترده از تکنولوژی ممکن است از اصول اخلاقی فاصله بگیرد؛ درحالی‌که ارتباطات قرآنی بر سادگی و اصولی بودن روش‌ها تأکید می‌کند.

این تحلیل نشان می‌دهد که ارتباطات قرآنی و مدرن از نظر اصول و شیوه‌ها تفاوت‌های اساسی دارند. ارتباطات قرآنی بر پایه حقایق و ارزش‌های الهی، حکمت، عقلانیت و عمل پیشگامانه استوار است و به تمام ابعاد وجودی انسان توجه می‌کند؛ درمقابل، ارتباطات مدرن

۱. اَمَّنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ اِلَهِ مَعَ اللّٰهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

۲. قَالَ اِنِّي لَعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ

۳. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ * كَثِيرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

۴. قَالَ اِنِّي لَعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ

۵. اِنْ نَقُولْ اِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ اِنِّي اُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوْا اَنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ

اغلب بر منافع مادی و سیاسی متمرکز است، از ابزارهای غیراخلاقی و ظاهرسازی استفاده می‌کند و بر هوا و هوس انسان‌ها تکیه دارد. ارتباطات قرآنی با هدف هدایت انسان‌ها به سوی حقیقت و رشد معنوی، تأثیرات مثبت و پایدارتری بر زندگی انسان دارد.

۷. نقش رفتارهای کلامی در ارتباطات انسانی از منظر قرآن و روایات

۱-۷. مفهوم ارتباط کلامی

ارتباط کلامی^۱ به مجموعه روابط ناشی از گفت‌وگو اشاره دارد. کلمات ابزاری برای انتقال اطلاعات و ایجاد پیام‌ها هستند؛ اما خود کلمات اطلاعات نیستند، بلکه رسانه‌هایی برای تبدیل اطلاعات به پیام‌ها محسوب می‌شوند. نظام زبانی دارای منطقی منظم است که به انتقال مؤثر پیام‌ها کمک می‌کند. قرآن کریم توانایی برقراری ارتباط کلامی را موهبتی الهی دانسته و در آیات مختلف به اهمیت آن اشاره کرده است (الرحمن: ۴؛ طه: ۲۷-۲۸). امام علی علیه السلام نیز کلام را نماینده شخصیت انسان می‌داند (نهج البلاغه، ص ۵۰۸).

۲-۷. مؤلفه‌های مهم ارتباطات کلامی

الف) سلام کردن: سلام آغاز پربرکتی برای هر ارتباط است و قرآن بر اهمیت آن تأکید می‌کند. سلام کردن باعث ایجاد ارتباط قلبی و تحتی از سوی خداوند است (نور: ۶۱؛ آمدی، ۱۴۰۱، ج ۳، ص ۲۵۸).

ب) گفتار کریمانه: هر سخنی ارزشمند نیست و قرآن به شرح زیر، معیارهایی برای گفتار ارزشمند تعیین کرده است: علم و آگاهی: گفتار باید آگاهانه و مبتنی بر دانش باشد (نساء: ۴۳؛ اعراف: ۶۲)؛

عقلانیت و اندیشیدن: گفتار باید خردمندانه و همراه با تفکر باشد (آمدی، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۱۳۴؛ ج ۵، ص ۱۹۹)؛

حق و استوار بودن: گفتار باید مطابق با واقعیت و مستحکم باشد (احزاب: ۷۰).^۷

رعایت ادب: گفتار باید همراه با ادب و نرمی باشد (طه: ۴۴).^۸

عمل: گوینده باید به گفتار خود عمل کند (صف: ۲-۳).^۹

ادب در گفتار: ادب در گفتار شامل رعایت عفت کلام، متانت و آهستگی در سخن گفتن و پرهیز از سخنان لغو و بیهوده است. قرآن مؤمنان را به زیبا سخن گفتن و دوری از گفتار زشت دعوت کرده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ص ۲۵۶).

ج) لحن کلام و صدا: لحن کلام به عنوان عنصری کلیدی در ارتباطات، نقش تعیین‌کننده‌ای در جهت‌دهی به پیام و نتایج آن دارد. قرآن کریم در دو سطح به تحلیل این موضوع پرداخته است:

اول: شناسایی نیت درونی: خداوند در آیه ۳۰ سوره محمد^{۱۰} نشان می‌دهد لحن بازتابی از باطن افراد است و حتی بیش از ظاهر، حقایق درونی را آشکار می‌سازد.

1. Verbal communication.

۲. الرَّحْمَنُ * عَلَّمَ الْقُرْآنَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

۳. وَأَخْلَلَ عُنْقَدَةً مِنْ لِسَانِي * يَفْقَهُوا قَوْلِي

۴. فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ كَذَلِكَ بَيِّنَ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ

۵. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا

۶. أَلْبَسَكُمْ رِisَالَاتٍ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

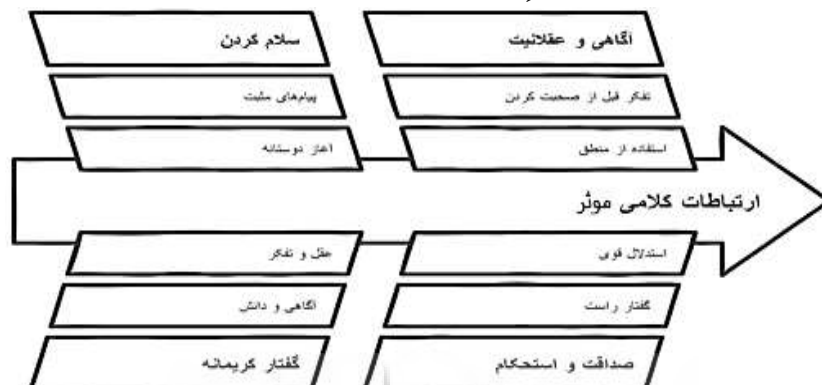
۷. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

۸. فَقُولُوا لَهُ قَوْلًا لَيْسًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى

۹. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَعْلَمُونَ * كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَعْلَمُونَ

۱۰. وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِمَاتِهِمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ

دوم: حفظ سلامت اجتماعی: قرآن در آیه ۳۲ سورة احزاب،^۱ و خطاب به همسران پیامبر ﷺ، بر رعایت متانت در کلام تأکید می‌کند. این دستور الهی، نرمی غیر متعارف در گفتار را عاملی برای تحریک طمع افراد بیمار دل می‌داند و سخن شایسته و محترمانه را جایگزین آن می‌کند. کنترل لحن نه تنها ابزاری برای انتقال دقیق پیام است، بلکه ضامن سلامت روابط اجتماعی و اخلاقی محسوب می‌شود. آموزه‌های قرآنی بیانگر آن است که زبان آهنگ و شیوه بیان، فراتر از واژگان، هویت اخلاقی و مسئولیت‌پذیری فرد را آشکار می‌سازد. از این رو، همواره بر رعایت تعادل در لحن (پرهیز از تندخویی یا نازک‌گویی نامناسب) تأکید شده است.

شکل شماره ۴: مؤلفه‌های مؤثر در ارتباطات کلامی (تحلیل محتوای پژوهش حاضر، ۱۴۰۴)

۸. نقش رفتارهای غیرکلامی در ارتباطات انسانی از منظر قرآن و روایات

۸-۱. نقش چهره در ارتباطات انسانی

الف) اهمیت حالات چهره: چهره بازتابی از روح و احساسات انسان است. تحقیقات نشان می‌دهد که شش هیجان اصلی انسان (خشم، ترس، شادی، غم، تعجب و تنفر) از همان سال‌های اولیه زندگی در چهره نمایان می‌شود. چهره، به عنوان ابزاری قدرتمند در انتقال احساسات و هیجانات عمل می‌کند (سالاری‌فر، ۱۴۰۲، ص ۲۹).

ب) قدرت حالات چهره: عضلات چهره توانایی ایجاد بیش از هزار حالت مختلف را دارد و این تغییرات به سرعت و به طور مداوم اتفاق می‌افتد. حتی تغییر عمده حالت چهره می‌تواند اثرات فیزیولوژیکی و هیجانی مربوط به آن حالت را در فرد ایجاد کند. برای مثال، ایجاد حالت ترس در چهره می‌تواند باعث افزایش ضربان قلب و تنفس کوتاه‌تر شود؛ درحالی‌که حالت شادی با کاهش ضربان قلب و تنفس آرام‌تر همراه است (فرهنگی، ۱۴۰۲، ص ۲۹۱).

ج) قضاوت کردن دیگران: برای تفسیر حالات چهره دیگران، تنها اکتفا کردن به ظاهر چهره کافی نیست. باید به عوامل دیگری مانند وضعیت محیط، شناخت‌های قبلی و اطلاعات پیشین نیز توجه کرد. به عنوان مثال، دیدن چهره‌ای غمگین لزوماً به معنای غمگین بودن فرد نیست و ممکن است دلایل دیگری داشته باشد.

د) لبخند زدن و بشاش بودن، بهترین حالت چهره: لبخند زدن نه تنها اثرات مثبت فیزیولوژیکی بر بدن دارد، بلکه می‌تواند به مخاطب انرژی مثبت نیز منتقل و ارتباط را تقویت کند. پیامبر اکرم ﷺ به عنوان الگویی در این زمینه، همواره با لبخند با دیگران ارتباط برقرار می‌کرد و از این طریق اهداف تربیتی و معنوی خود را دنبال می‌نمود. در اسلام نیز به لبخند زدن به عنوان عملی پسندیده و دارای ثواب اخروی تأکید شده است (کلینی، ۱۳۹۹، ج ۲، ص ۱۸۸).

۱. فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا

۲-۸. سیما و چهره در آئینه آیات و روایات دینی

قرآن کریم به عنوان کامل ترین برنامه الهی، علاوه بر ارتباطات کلامی، به ارتباطات غیرکلامی مانند حالات چهره و حرکات بدن توجه ویژه ای دارد. آیات بسیاری حالات هیجانی انسان نظیر ترس، خشم، شادی و شرم را توصیف می کند و تغییرات ظاهری مرتبط با آن ها را بازتاب می دهد. برای مثال، آیه ۲۷۳ سورة بقره^۱ تأکید می کند که تشخیص نیازمندان تنها به درخواست لفظی آن ها محدود نمی شود، بلکه باید با خواندن نشانه های چهره (مانند عفت و حیا) نیاز واقعی آنان را درک کرد. این آیه ناتوانی در تشخیص این نشانه ها را برابر با جهالت می داند. از سوی دیگر، قرآن و روایات دینی بر اهمیت آراستگی ظاهری به عنوان عاملی در تحکیم روابط اجتماعی تأکید دارد (احمدی، ۱۴۰۳، ص ۳۵).^۲ با این حال حدود و شرایطی برای آراستگی تعیین شده است؛ مانند پرهیز از افراط و پوشیدن لباس شهرت، تقلید نکردن از کافران یا پرهیز از استفاده از ظاهر برای فتنه انگیزی. آراستگی مشروع نه تنها موجب نشاط در روابط می شود، بلکه رعایت نکردن مرزهای آن به فرد و جامعه آسیب می رساند. بنابراین، حفظ تعادل و پرهیز از زیاده روی در این امر همواره مورد تأکید است (کلینی، ۱۳۹۹، ج ۶، ص ۴۴۰).

۳-۸. رفتارهای چشم و نوع نگاه از منظر آیات و روایات

چشم با وجود کوچکی، نقش محوری در ارتباطات غیرکلامی و حتی کلامی ایفا می کند. نگاه نه تنها بازتاب دهنده عواطف و نیت درونی است، بلکه قضاوت های افراد را نیز آشکار می سازد؛ حتی اگر فرد تلاش کند آن ها را پنهان کند. کنترل حرکات چشم به دلیل پیوند عمیق با ناخودآگاه، دشوار است. انواع نگاه ها (خیره، پایین، بالا، افقی و جز آن) هر کدام معانی خاصی دارد و در ایجاد یا تخریب ارتباط مؤثر است. برای مثال، در افراد عصبی یا افسرده، نگاه به پایین اغلب نشانه اضطراب یا عدم اعتماد به نفس است. در آیات و روایات نیز به اهمیت نگاه اشاره شده است. قرآن در آیه ۱۹ سورة احزاب،^۳ نگاه های وحشت زده و متزلزل منافقان در مواجهه با خطر را توصیف می کند: «چشمانشان همچون کسی که از ترس مرگ بی هوش می شود، می چرخد». از سوی دیگر، نگاه محبت آمیز ارزش عبادی دارد؛ چنان که پیامبر اکرم ﷺ نگاه مهرآمیز به والدین را «عبادت» می داند. ایشان در تعاملات خود، با تقسیم نگاهی برابر و گرم میان مخاطبان، حس توجه و احترام را به همگان انتقال می داد (مجلسی، ۱۳۹۰، ج ۶، ص ۷۳).^۴ تماس چشمی مناسب نیز از اصول ارتباط مؤثر شمرده می شود و فقدان آن می تواند به بی اعتمادی بینجامد؛ در حالی که نگاه صمیمانه (مانند رفتار پیامبر ﷺ) باعث تقویت روابط و ایجاد اعتماد می شود. بنابراین، آگاهی از زبان نگاه و تنظیم آن براساس آموزه های دینی، نقشی کلیدی در بهبود کیفیت ارتباطات انسانی دارد (کلینی، ۱۳۹۹، ج ۲، ص ۶۷۱).

۸-۴. زبان تن یا رفتارهای اندامی از منظر آیات و روایات

زبان بدن به ویژه حرکات دست، نقشی کلیدی در ارتباطات غیرکلامی ایفا می کند. برآوردها نشان می دهد بیش از هفتصد هزار نشانه حرکتی از طریق اندام های بدن قابل انتقال است که در این میان، اشارات دست پس از حالات چهره، مهم ترین ابزار ارتباطی محسوب می شود. آموزه های دینی نیز بر این موضوع تأکید دارد و معصومان (علیهم السلام) در کنار سخنان گهربار خود، از حرکات معنادار بدن برای انتقال مفاهیم استفاده کرده اند. روایات متعددی از ائمه (علیهم السلام) نشان می دهد ایشان با بهره گیری از حرکات دست و اندام، پیام های خود را به صورت ملموس و گویا به مخاطبان القا می کردند. این شیوه نه تنها بر جذابیت کلام می افزود، بلکه درک مفاهیم عمیق دینی و اخلاقی را تسهیل

۱. لِلْفَقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

۲. أَيْسَحَّةٌ عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِالنِّسَةِ جَدَادٍ أَسْحَبَ عَلَى الْخَيْرِ أَوْلَيْكَ لَمْ يُؤْمُوا فَأَخْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

می‌نمود. به‌عنوان مثال، در برخی احادیث، اشاره به آسمان برای بیان عظمت پروردگار، یا حرکت دستان برای تشریح مفاهیمی مانند عدالت و تواضع به کار رفته است. قرآن کریم نیز در آیاتی، به نقش حرکات بدن در انتقال پیام اشاره می‌کند؛ مانند توصیف حالت‌های مؤمنان در نماز یا رفتارهای جسمانی مرتبط با توکل و خشیت الهی. این آموزه‌ها نشان می‌دهد تن‌گفتار نه تنها مکمل ارتباط کلامی است، بلکه در بسیاری موارد، عمق و اثربخشی پیام را افزایش می‌دهد. باین‌حال، آموزه‌های اسلامی همواره بر رعایت حدود مرزهای شرعی در استفاده از حرکات بدن (مانند پرهیز از اشارات توهین‌آمیز یا حرکات نامتعارف) تأکید کرده است (مجلسی، ۱۳۹۰، ج ۲۳، ص ۱۳۰). معصومان (علیهم‌السلام) از اشارات دست و انگشتان برای انتقال مفاهیم عمیق به صورت ملموس استفاده می‌کردند. برای مثال، پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وآلهم‌وسلم) در حدیث ثقلین، با جمع کردن دو انگشت سبابه، پیوند جدانشدنی قرآن و اهل‌بیت (علیهم‌السلام) را تا روز قیامت نشان داد. این روش، نمادی از وحدت و پیوند ناگسستنی این دو ثقل بود و به مخاطبان کمک می‌کرد تا این ارتباط را به‌وضوح درک کنند (مجلسی، ۱۳۹۰، ج ۲۳، ص ۱۳۰).

زبان بدن در نگاه دینی، بازتابی از وضعیت درونی و اخلاقی افراد است و در دو سطح اصلی بروز می‌یابد:

الف) رفتار متواضعانه: قرآن کریم در آیات متعددی بر فروتنی در رفتار و گفتار تأکید دارد (مانند شعراء: ۲۱۵).^۱ اشاره به تواضع در برخورد با مؤمنان، توصیف راه رفتن آرام و متواضعانه بندگان خدای رحمان است (فرقان، ۶۳).^۲

ب) رفتار عفیانه: قرآن در داستان حضرت موسی (علیه‌السلام) و دختران شعیب، راه رفتن همراه با حیا و وقار دختران را نشانه نجابت و شخصیت والای آنان می‌داند (قصص، ۲۵).^۳ رفتارهای جسمانی، از راه رفتن تا اشارات دست، پیام‌های غیرکلامی قدرتمندی را منتقل می‌کند که بر قضاوت دیگران درباره فرد تأثیر می‌گذارد. قرآن و روایات با ترسیم الگوهای رفتاری مطلوب (مانند تواضع، عفت و وقار)، نشان می‌دهند که تن‌گفتار نه تنها ابزار ارتباطی، بلکه بازتاب‌دهنده هویت اخلاقی و اعتقادی انسان است. بنابراین، رعایت حریم‌های شرعی و اخلاقی در همه رفتارهای جسمانی از ضروریات سبک زندگی دینی شمرده می‌شود (قصص: ۲۵).^۴

جدول شماره ۴: نقدی بر انواع رفتارهای غیرکلامی در متون و منابع اسلامی

نوع رفتار کلامی	نوع نقد	محتوای نقد			
رفتار غیرکلامی به‌طورکلی در تعالیم اسلامی	مزایا	افزایش درک	عمق‌بخشی به روابط	انعکاس احساسات	تکمیل ارتباط کلامی
	معایب	خطر سوءتعبیر	نادیده گرفتن نشانه‌ها	تفاوت‌های فرهنگی	وابستگی بیش‌ازحد به نشانه‌های غیرکلامی
تماس چشمی و نگاه در ارتباطات	مزایا	انتقال احساسات	ایجاد اعتماد	افزایش درک	توجه به نشانه
	معایب	دشوار بودن کنترل آن	فاش نمودن افکار درونی	ایجاد ناراحتی	خطر سوءتفاهم
حرکات بدن در ارتباطات	مزایا	افزایش درک	بیان احساسات	افزایش درگیری	پشتیبانی از پیام‌های کلامی
	معایب	خطر سوءتعبیر	تفاوت‌های فرهنگی	وابستگی بیش‌ازحد	پتانسیل حواس‌پرتی
نقش چهره در ارتباطات انسانی	مزایا	انعکاس احساسات	تأثیر بر واکنش‌های فیزیولوژیکی	ارتقاء ارتباطات	نشان دادن وضعیت‌های عاطفی
					تسهیل تعاملات اجتماعی

۱. وَأَخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

۲. وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا

۳. فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ

۴. فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ

معایب	ریسک سوءتعبیر	سرایت عاطفی	استرس فیزیولوژیکی	بیان‌های طاقت‌فرسا	تفاوت‌های فرهنگی
-------	---------------	-------------	----------------------	--------------------	------------------

جدول شماره ۴ نشان می‌دهد رفتارهای غیرکلامی مانند تماس چشمی و حرکات بدن و حالات چهره، نقش مهمی در ارتباطات انسانی دارد و می‌تواند به افزایش درک و انتقال احساسات و بهبود روابط کمک کند. با این حال، خطر سوءتعبیر، تفاوت‌های فرهنگی و وابستگی بیش از حد به این نشانه‌ها می‌تواند چالش‌هایی به وجود آورد. در تعالیم اسلامی، این رفتارها می‌تواند به عنوان ابزاری برای تقویت ارتباطات و همدلی استفاده شود، اما باید با احتیاط و آگاهی از تفاوت‌های فرهنگی و خطرات احتمالی از آن‌ها استفاده کرد.

نتیجه‌گیری

این پژوهش به بررسی ارتباطات انسانی از منظر قرآن و روایات اسلامی پرداخته است و بر اهمیت ارتباطات کلامی و غیرکلامی در ایجاد روابط مؤثر و صمیمی تأکید می‌کند. قرآن ارتباطات را در سه بُعد اصلی ارتباط با خود، ارتباط با خدا و ارتباط با دیگران تحلیل کرده و عناصری مانند خودسازی، پاکی روح، رعایت اصول بلاغت و فصاحت در کلام و مهارت‌های ارتباطی را به عنوان عوامل کلیدی در ایجاد روابط موفق معرفی می‌کند. از دیدگاه قرآن، ارتباطات باید بر پایه اخلاق، حکمت و توجه به فطرت انسانی استوار باشد؛ درحالی‌که ارتباطات مدرن اغلب از ابزارهای غیراخلاقی و جهت‌دار استفاده می‌کند. این تفاوت نشان‌دهنده برتری شیوه‌های قرآنی در هدایت انسان‌ها به سوی حق و حقیقت است.

قرآن و روایات معیارهای ارزشمندی برای گفتار تعیین کرده‌اند که شامل علم، عقلانیت، ادب و عمل به گفتار است. همچنین از نگاه این منابع، رفتارهای کلامی و غیرکلامی مانند حالات چهره، نگاه، حرکات بدن و لحن کلام نیز در انتقال احساسات و بهبود روابط اجتماعی نقش مهمی ایفا می‌کند. اسلام به‌ویژه بر تأثیر مثبت لبخند بر روابط انسانی تأکید و آن را به عنوان ابزاری برای تقویت ارتباطات معرفی می‌کند. این پژوهش نشان می‌دهد که فرهنگ اصیل روابط اجتماعی در اسلام، الگوهای رفتاری و سبک ارتباطی انسان مسلمان را در تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی بادقت ترسیم کرده است. بسیاری از نابسامانی‌های اجتماعی امروزی ناشی از فاصله گرفتن از این الگوهاست. ارتباطات در قرآن تنها به گفتار میان انسان‌ها محدود نمی‌شود، بلکه شامل تمامی ارتباطات موجود در هستی، از جمله رابطه خدا با مخلوقات و رابطه انسان با جهان پیرامون خود نیز می‌شود. معصومان (علیهم‌السلام) نیز به انواع مهارت‌های ارتباطی آگاه بوده و این مهارت‌ها را در تعاملات خود به کار گرفته‌اند. روابط انسانی در سنت معصومان بر پایه ارزش‌های والای انسانی مانند احترام متقابل و حفظ کرامت انسانی استوار است.

از کاربردهای این پژوهش می‌توان به هدایت ارتباطات اخلاقی، تقویت مهارت‌های ارتباطی، آموزش و تربیت دینی، حل تعارضات اجتماعی، رشد فردی و معنوی و توسعه جامعه اسلامی اشاره کرد. با این حال، محدودیت‌هایی مانند تفاوت‌های مذهبی و فرهنگی، دشواری ترجمه مفاهیم قرآنی و نیاز به ترکیب با پژوهش‌های میان‌رشته‌ای برای تبدیل شدن به یک راهکار جهانی وجود دارد. این پژوهش با ارائه الگوهای ارتباطی مبتنی بر قرآن و روایات، نقش مهمی در ترمیم روابط انسانی و مقابله با بحران‌های اخلاقی جوامع امروزی ایفا می‌کند.

پیشنهادهای

پژوهش حاضر بر اهمیت آموزش مهارت‌های ارتباطی از دوران کودکی تأکید دارد و پیشنهاد می‌کند این آموزش‌ها در مدارس گنجانده شود تا کودکان از ابتدا با اصول صحیح ارتباطات آشنا شوند. همچنین، با توجه به نقش معصومان (علیهم‌السلام) به عنوان الگوهای برتر در جامعه اسلامی، انجام پژوهش‌های بیشتر در زمینه مهارت‌های ارتباطی بر اساس روایات و سنت ایشان ضروری است. پیشنهاد می‌شود که صداوسیما و رسانه‌های مکتوب با اختصاص برنامه‌ها و ستون‌های ویژه، به آموزش این مهارت‌ها بر اساس تعالیم معصومان (علیهم‌السلام) بپردازند تا به بهبود روابط اجتماعی و فردی کمک کنند. علاوه بر این، با وجود کتاب‌های متعدد در زمینه مهارت‌های ارتباطی، کم‌توجهی به این

موضوع از منظر سنت معصومان (علیهم السلام) احساس می شود و از پژوهشگران و نویسندگان درخواست می شود با استفاده از تعالیم اهل بیت (علیهم السلام)، کتاب ها و مقالات آموزشی لازم را تدوین کنند تا هم به غنای فرهنگی و دینی جامعه کمک شود و هم سیره و سبک زندگی بزرگان دین بهتر معرفی گردد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده اند و این موضوع مورد تأیید همه آن هاست.

تعارض منافع

نویسندگان این مقاله اعلام می دارند که در انجام این پژوهش هیچ گونه تضاد منافع وجود ندارد.

حمایت مالی

نویسندگان اظهار می دارند که در روند تهیه و نگارش این مقاله، هیچ گونه بودجه، گرنت یا حمایت مالی دیگری دریافت نکرده اند.

منابع

قرآن کریم (محمد مهدی فولادوند، مترجم).

نهج البلاغه

احمدی، علی اصغر. (۱۴۰۳). روانشناسی شخصیت از دیدگاه اسلامی. انتشارات امیرکبیر.

آمدی، عبدالواحد. (۱۴۰۱). غررالحکم و دررالکلم. (محسن غرویان، مترجم). آتشکده.

باطنی، محمدرضا. (۱۴۰۰). درباره زبان (مجموعه مقالات). انتشارات آگاه.

برلو، دیوید ک. (۱۹۷۷). ارتباط به عنوان فرایند: بررسی و تفسیر. سالنامه ارتباطات، (۱۱)، ۲۷-۱۱. <https://doi.org/10.1080:23808985.1977.11923667>

پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۹۰). نهج الفصاحه: مجموعه کلمات قصار حضرت رسول اکرم (ص)، دارالعلم.

خلیلی فر، علی. (۱۴۰۰). عوامل سخن گفتن بدون علم و آگاهی از منظر قرآن کریم و روایات شیعه. کنفرانس ملی مدیریت، اقتصاد و علوم اسلامی. <https://sid.ir/paper/900753:fa>

900753:fa

دفلور، ملوین لارنس، بال-روکیچ، ساندر. (۱۹۸۹). نظریه های ارتباط جمعی (چاپ پنجم). پیرسون.

دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت نامه دهخدا. انتشارات دانشگاه تهران.

دهقان نیری، مهدیه. و هاشمی، زهرا. (۱۴۰۱). طراحی و اعتبارسنجی مقیاس طبیب مبتنی بر منابع قرآنی و دینی. قرآن و روانشناسی، (۱۱)، ۶۵-۴۵. https://qpsj.ut.ac.ir/article_87923.html

https://qpsj.ut.ac.ir/article_87923.html

رضایی، مهدی. محمدیان، سینا. و رودگر، قنبرعلی. (۱۴۰۳). تبیین مدیریت ارتباطات میان فردی در سیره پیامبران از منظر قرآن کریم. آموزه های تربیتی در قرآن و حدیث، (۱۱)، ۸۳-۶۱. [doi: https://doi.org/10.22034/ijued.2024.2025729.2602](https://doi.org/10.22034/ijued.2024.2025729.2602)

۸۳-۶۱. <https://doi.org/10.22034/ijued.2024.2025729.2602>

رفیعی، حسین. اصحابی، سیده اکرم. سلیمانی، حسین. (۱۴۰۳). کیفیت تفکر مشترک در قرآن با بررسی رابطه زبان و تفکر از نگاه قرآن و رئالیسم ادبی. پژوهش های مکتب های

ادی، (۲۶)، ۸۷-۶۵. [doi: https://doi.org/10.22080/rjls.2024.25380.1397](https://doi.org/10.22080/rjls.2024.25380.1397)

سالاری فر، محمدرضا، آذربایجانی، مسعود. کاویانی آرائی، محمد. موسوی اصل، سیدمهدی. (۱۴۰۲). روان شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی. پژوهشگاه حوزه و

دانشگاه.

سیدمهرمی، ایمان. و غفاری، ابوالفضل. (۱۴۰۱). تحلیل مفهوم شناسی همدلی در قرآن کریم. آموزه های قرآنی، (۳۵)، ۱۹-۱۰۹. [doi: https://doi.org/10.30513/qd.2021.1089.1232](https://doi.org/10.30513/qd.2021.1089.1232)

[qd.2021.1089.1232](https://doi.org/10.30513/qd.2021.1089.1232)

سیفعلی نی، فاطمه. و مروتی، سهراب. (۱۴۰۲). مؤلفه ها، آسیب ها و راهبردهای ارتباط مطلوب اجتماعی در سبک زندگی اسلامی از منظر قرآن کریم. سبک زندگی اسلامی با

محوریت سلامت، ۷ (ویژه نامه)، ۴۶۱-۴۷۰. <https://sid.ir/paper/1135760:fa>

سیفعلی نی، فاطمه. (۱۴۰۰). بازشناسی مهارت های ارتباطی در قرآن و کارکردهای آن در روابط اجتماعی انسان. فصلنامه قرآن و علوم اجتماعی، (۲)، ۱۲۲-۱۵۰. [doi: https://doi.org/10.22064/arq.2022.296555.1014](https://doi.org/10.22064/arq.2022.296555.1014)

[//doi.org/10.22064/arq.2022.296555.1014](https://doi.org/10.22064/arq.2022.296555.1014)

شجاعی، محمدصادق. (۱۳۹۹). روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی: مبانی نظری و مراحل اجرا. مطالعات اسلام و روان‌شناسی، ۱۴(۲۷)، ۴۱-۷۳. <https://doi.org/10.30471/psy.2021.6780.1733>

طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان، (محمّدباقر موسوی همدانی، مترجم). انتشارات اسلامی.

فرهنگی، علی‌اکبر. (۱۴۰۲). ارتباطات انسانی. رسا.

کریمی، یوسف. (۱۴۰۲). روان‌شناسی شخصیت. نشر ویرایش.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۹۹). اصول کافی (عباس به‌نژاد، مترجم). انتشارات آرایه.

مجلسی، محمدباقر. (۱۳۹۰). بحار الأنوار. انتشارات دار احیاء التراث العربی.

مطهری، مرتضی. (۱۴۰۰). یادنامه استاد شهید: ویژه‌نامه علمی چهلمین سالگرد شهادت آیت‌الله مرتضی مطهری (۱۳۹۸). انتشارات حکمت اسلامی وابسته به مؤسسه مجمع عالی حکمت اسلامی.

محسنی، طاهره. (۱۴۰۱). الگوی ارتباط مؤثر در سورة مبارکه نمل (مطالعه موردی حضرت سلیمان و ملکه سبا). مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم، ۶(۲)، ۱۸۸-۲۱۰. doi: <https://doi.org/10.22034/sshq.2022.362685.1208>

محسنی، طاهره. (۱۴۰۱). تبیین و تحلیل الگوی ارتباطی زن ال پی در سیره تربیتی امام رضا (ع). فرهنگ رضوی، ۱۰(۴۰)، ۱۹۱-۲۲۰. doi: <https://doi.org/10.22034/farzv.2022.335748.1751>

مک‌کی، متیو. دیویس، مارتا. فنینگ، پاتریک. (۱۴۰۰). پیام‌ها: مهارت‌های ارتباطی. (محمدعلی رحیمی، مترجم). ارجمند.

مهدوی، فاطمه. سجادی، مرضیه‌سادات. (۱۴۰۱). تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباطی در بهبود روابط زوجین با تأکید بر مبانی اسلامی. پژوهش‌های اسلامی جنسیت و خانواده، ۸(۸): ۲۷-۹. https://journals.miu.ac.ir/article_7089.html?lang=en

نخعی، سمیه. قادرسارانی، راضیه. میر، عباس. و روزرخ، زهرا. (۱۴۰۱). تأثیر خواندن داستان‌های قرآنی بر روی مهارت‌های ارتباطی و هویت دینی و تاب‌آوری دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه اول شهرستان زابل. ایده‌های نوین روان‌شناسی، ۱۷: ۳۱۳-۳۲۰. <http://noo.Rs/CJtzg>

نصیری فیروز، علیرضا. (۱۴۰۳). مرور نظام‌مند موانع استراتژی اقدام‌پژوهی برای توسعه حرفه‌ای معلمان. پژوهش در روش‌های آموزش، ۲(۲)، ۴۷-۷۹. <https://doi.org/10.22091/jrim.2024.11103.1089>

DeFleur, Melvin Lawrence., Ball-Rokeach, Sandra. (1989). *Theories of Mass Communication*. 5th edition. United states: Pearson; 368 pages.

Berlo, David. K. (1977). Communication as Process: Review and Commentary. *Communication Yearbook*, 1 (1): 11-27, <https://doi.org/10.1080/23808985.1977.11923667>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

The Role of the Quranic Exemplars' Communication Model in Transmitting Religious Concepts

Mohammad Hossein Nazemi Oshni ¹ Zahedeh Rahmanian ²

1. Assistant Professor, Department of Theology Education, Farhangian University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

2. Assistant Professor, Department of Psychology and Counseling Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

Corresponding Email: m.h.nazemi@cfu.ac.ir

<https://doi.org/10.22034/jksl.2025.504653.1434>

Introduction

Interpersonal communication is a fundamental pillar of human life. The Holy Quran, with its special emphasis on communication-particularly verbal communication-introduces it as a tool for both individual and social growth. In the contemporary era, the importance of these skills has been doubled. By presenting models of the prophets' behavior, the Quran offers strategies to improve human interactions, reduce social harms, and effectively convey religious concepts. Verbal skills, such as honesty and pleasantness, along with non-verbal skills, such as tone and body language, play a key role in this process. The prophets, considering the circumstances and characteristics of their audiences, employed diverse and effective methods to transmit their messages. The present study, by innovating in the design of a Quranic communication system, analyzes communication elements-such as the sender, message, channel, and feedback-based on modern theories, and views religious proselytization (*Tabligh*) as an interactive process. Furthermore, by providing a practical framework for training preachers, it seeks to improve religious interactions and reduce communication-related harms in contemporary society.

Methodology

This study employs a descriptive-analytical and content-analysis research method. Data were collected purposefully from primary sources (the Holy Quran, commentaries, and traditions) and secondary sources (specialized books and articles). In the descriptive section, verses and traditions related to verbal and non-verbal skills were categorized. In the analytical section, attributes such as eloquence, flexibility in speech, and attention to the audience were examined in the context of the prophets' success. Content analysis, focusing on the Quranic stories of the prophets (Abraham, Moses, and Muhammad (PBUH)), extracted themes such as honesty and empathy. Purposive sampling was conducted on a limited but profound scale (50 verses and 60 traditions), and data were analyzed using tools such as MAXQDA, Quranic hermeneutics, and modern communication theories. Research validity was ensured through data triangulation and expert review. From a theoretical perspective, concepts such as "verbal communication," "communication skills," and "role model" (*Uswah*) were analyzed, demonstrating that speaking and listening skills, combined with non-verbal behaviors such as pleasantness, honesty, and loyalty, play a key role in the prophets' successful communication with their audiences and the effective transmission of religious concepts.

Findings

This research has explored the communicative and proselytizing dimensions of Quranic exemplars in the transmission of religious concepts. The modeling or exemplar-based method is one of the most significant and effective ways of upbringing and proselytization in the Quran, established upon presenting practical and behavioral examples from divine figures such as prophets, Imams, and righteous individuals. This method, while indirectly and tangibly conveying religious teachings, fosters intellectual coherence, prevents deviations, and demonstrates that divine doctrines are achievable in practice.

Quranic exemplars are categorized into various groups, including: prophets and non-prophets, infallible and fallible, exemplary and multi-faceted, named and unnamed, individual and collective. Each of these groups serves as an inspirational model for human societies in specific aspects or dimensions (such as patience, struggle, honesty, or worship). Furthermore, Quranic models, considering the exigencies of time, place, audience, and cultural conditions, employed diverse methods such as admonition, teaching, encouragement, warning, migration, correspondence, and utilizing social opportunities, indicating their high flexibility in proselytization.

In comparison to modern proselytizing methods, the Quranic approach emphasizes truth, ethics, human nature, wisdom, and the consistency between behavior and speech. In contrast, contemporary advertising primarily relies on technological tools, emotional and superficial aspects, and sometimes lacks adherence to ethics and truth. Quranic religious advertising, by relying on wisdom, realism, comprehensiveness, and commitment to ethics, aims for the reformation of the individual and society, not merely the persuasion of the audience.

From the Quran's perspective, verbal and non-verbal skills (such as gentle expression, pleasant demeanor, gestures, and facial expressions) have played a fundamental role in the interactions of the prophets and have enhanced the effective transmission of religious concepts. The harmony between behavior and speech, practical honesty, leveraging the audience's innate capacities, and the concrete demonstration of teachings are factors contributing to the success of this method in guiding humanity.

Ultimately, the Quranic modeling method, by combining theory and practice, presents a human and imitable model that is both practical and effective in individual upbringing and social reform.

Conclusion

This research was conducted with the aim of examining the communication patterns of Quranic figures and their role in effectively transmitting religious concepts. The findings indicate that active dialogue and listening skills play a pivotal role in human interaction, and the transmission of religious concepts is not solely dependent on the message's content; rather, the manner of its expression and reception is also crucial. Quranic models, by relying on rationality and communication skills, offer a solution for establishing deep and lasting connections. The prophets, through diverse communication methods and attention to the audience's circumstances, succeeded in conveying their messages. Re-examining these models can aid in designing communication and educational systems aligned with reason and emotion in contemporary societies. Communication skills in Islam establish a link between tradition and modernity, and by institutionalizing these teachings within educational and cultural systems, a faithful and communicative generation can be

nurtured. Finally, the research suggests strengthening the education of communication skills based on Islamic teachings from childhood, utilizing media and interdisciplinary resources.

Keywords

Quranic Exemplars, Communication Model, Communication Skills, Religious Proselytization, Mission of Prophets, Transmission of Religious Concepts.

Ethical Considerations

Compliance with research ethics. The authors observed the ethical principles in conducting and publishing this scholarly research, and this is confirmed by all of them.

Conflict of interest

The authors declare that they have no conflict of interest.

Funding statement

The authors declare that no funds, grants, or other support were received during the preparation of this manuscript.

References

- Qur'ān Karīm (M. M. Fooladvand, Trans.).
 Nahj al-Balāghah. [In Arabic]
- Ahmadi, A. (2024). *Ravanshenasi-ye shakhsiyyat az didgah-e Eslami*. Amirkabir Publications. [In Persian]
- Āmidī, A. (2022). *Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim* (M. Gharaviyan, Trans.). Atashkadeh. [In Persian]
- Bateni, M. R. (2021). *Darbāreh-ye zabān (majmu'eh-ye maqālāt)*. Agah Publications. [In Persian]
- [Berlo, D. K. \(1977\). "Communication as Process: Review and Commentary." *Communication Yearbook*, 1\(1\), 11-27. https://doi.org/10.1080/23808985.1977.11923667](https://doi.org/10.1080/23808985.1977.11923667)
- DeFleur, M. L., & Ball-Rokeach, S. (1989). *Theories of Mass Communication* (5th ed.). Pearson.
- DeFleur, M. L., & Ball-Rokeach, S. (1989). *Theories of Mass Communication* (5th ed.). Pearson.
- [Dehghan Niri, M., & Hashemi, Z. \(2022\). "Design and Validation of the Tayyib Speech Scale Based on Qur'ānic and Religious Sources." *Qur'ān and Psychology*, 1\(1\), 45-65. https://qpsj.ut.ac.ir/article_87923.html](https://qpsj.ut.ac.ir/article_87923.html) [In Persian]
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Loghatnāme-ye Dehkhodā*. University of Tehran Press. [In Persian]
- Farhangi, A. A. (2023). *Ertebāt-e ensānī*. Rasā. [In Persian]
- Karimi, Y. (2023). *Ravanshenasi-ye shakhsiyyat*. Virayesh Publications. [In Persian]
- [Khalilifar, A. \(2021\). "Factors of Speaking Without Knowledge and Awareness from the Perspective of the Holy Qur'ān and Shiite Narrations." *National Conference on Management, Economics and Islamic Sciences*. https://sid.ir/paper/900753/fa](https://sid.ir/paper/900753/fa) [In Persian]
- Kulayni, M. ibn Y. (2020). *Uṣūl-e Kāfi* (A. Behnejad, Trans.). Arayeh Publications. [In Persian]
- [Mahdavi, F., & Sajjadi, M. S. \(2022\). "The Effect of Communication Skills Training on Improving Couples' Relationships with Emphasis on Islamic Foundations." *Islamic Research on Gender and Family*, 5\(8\), 9-27. https://journals.miu.ac.ir/article_7089.html?lang=en](https://journals.miu.ac.ir/article_7089.html?lang=en) [In Persian]
- Majlesi, M. B. (2011). *Bihār al-Anwār*. Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- McKay, M., Davis, M., & Fanning, P. (2021). *Payām-hā: Mahārat-hā-ye ertebāī* (M. A. Rahimi, Trans.). Arjmand. [In Persian]
- [Mohseni, T. \(2022a\). "Model of Effective Communication in Surah Al-Naml \(Case Study: Prophet Solomon and the Queen of Sheba\)." *Stylistic Studies of the Holy Qur'ān*, 6\(2\), 188-210. https://doi.org/10.22034/sshq.2022.362685.1208](https://doi.org/10.22034/sshq.2022.362685.1208) [In Persian]
- [Mohseni, T. \(2022b\). "Explanation and Analysis of the NLP Communication Model in the Educational Conduct of Imam Ridā \(AS\)." *Ridawī Culture*, 10\(40\), 191-220. https://doi.org/10.22034/farz.2022.335748.1751](https://doi.org/10.22034/farz.2022.335748.1751) [In Persian]
- Motahhari, M. (2021). **Yādnāme-ye Ostād-e Shahīd: Vīzheh-nāme-ye 'Elmī-ye Chehelomīn Sālgard-e Shahādat-e Āyatollāh Morteżā Moṭahharī (2019)**. Hekmat-e Eslami Publications. [In Persian]
- [Nakhaei, S., Ghader Sarani, R., Mir, A., & Ruzrokh, Z. \(2022\). "The Effect of Reading Qur'ānic Stories on Communication Skills, Religious Identity, and Resilience of Female Junior High School Students in Zabol." *New Ideas in Psychology*, 17, 313-325. http://noo.rs/CJtzg](http://noo.rs/CJtzg) [In Persian]
- [Nasiri Firooz, A. \(2024\). "Systematic Review of Barriers to Action Research Strategy for Teachers' Professional Development." *Research in Teaching Methods*, 2\(2\), 47-79. https://doi.org/10.22091/jrim.2024.11103.1089](https://doi.org/10.22091/jrim.2024.11103.1089) [In Persian]
- Payandeh, A. (2011). *Nahj al-Faṣāḥah: Majmu'eh-ye kalamāt-e qeṣār-e Ḥaḍrat-e Rasūl Akram (PBUH)*. Dar al-'Elm. [In Persian]
- [Rafiei, H., Ashabi, S. A., & Soleimani, H. \(2024\). "The Quality of Common Thinking in the Qur'ān by Examining the Relationship between Language and Thought from the Perspective of the Qur'ān and Literary Realism." *Journal of Literary Schools*, 8\(26\), 65-87. https://doi.org/10.22080/rjls.2024.25380.1397](https://doi.org/10.22080/rjls.2024.25380.1397) [In Persian]

- Rezaei, M., Mohammadian, S., & Roodgar, G. A. (2024). "Explanation of Interpersonal Communication Management in the Conduct of the Prophets from the Perspective of the Holy Qur'ān." *Educational Teachings in the Qur'ān and Hadith*, 10(1), 61-83. <https://doi.org/10.22034/iued.2024.2025729.2602> [In Persian]
- Salarifar, M. R., Azarbayjani, M., Kavyani Arani, M., & Mousavi Asl, S. M. (2023). *Ravanshenasi-ye ejtemā'i negarāni-ye Islāmī*. Howzeh va University Research Institute. [In Persian]
- Seyfali, F. (2021). "Reexamining Communication Skills in the Qur'ān and Their Functions in Human Social Relations." *Quarterly Journal of Qur'ān and Social Sciences*, 1(2), 122-150. <https://doi.org/10.22064/arq.2022.296555.1014> [In Persian]
- Seyfali, F., & Marvati, S. (2023). "Components, Harms and Strategies of Optimal Social Communication in Islamic Lifestyle from the Perspective of the Holy Qur'ān." *Islamic Lifestyle with a Focus on Health*, 7(Special Issue), 461-470. <https://sid.ir/paper/1135760/fa> [In Persian]
- Seyyed Moharrami, I., & Ghaffari, A. (2022). "Analysis of the Concept of Empathy in the Holy Qur'ān." *Qur'ānic Teachings*, 19(35), 81-109. <https://doi.org/10.30513/qd.2021.1089.1232> [In Persian]
- Shojaei, M. S. (2020). "Qualitative Content Analysis Method for Religious Texts: Theoretical Foundations and Implementation Steps." *Islamic Studies and Psychology*, 14(27), 41-73. <https://doi.org/10.30471/psy.2021.6780.1733> [In Persian]
- Tabatabaei, S. M. H. (1995). *Tarjomeh-ye Tafsir-e Al-Mizān* (M. B. Mousavi Hamedani, Trans.). Islamic Publications. [In Persian]

:How to cite

Nazemi Oshni , Mohammad Hossein ; Rahmanian , Zahedeh . (2026). The Role of the Quranic Exemplars' Communication Model in Transmitting Religious Concepts. *Quran, Culture And Civilization* , 7(1), 87-112. <https://doi.org/10.22034/jksl.2025.504653.1434>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی